

Лена Леванцэвіч

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АДМЕТНАСЦЬ АНАМАСТЫКОНУ ВЁСКИ ЗДЗІТАВА БЯРОЗАЎСКАГА РАЁНА

I. Анамастычная лексіка (антрапонімы, тапонімы, гідронімы) павінна валодаць толькі намінацыйнай функцыяй, і не мець функцыі кумуляцыйнай. Тым не менш нацыянальна-культурны кампанент уласцівы ўласным імёнам. Яны маюць лексічны фон. Перш чым зразумець слова “я” як асабістую прыналежнасць, двухгадовае дзіця разумее, што яно мае сваё імя і часта замяняе ім асабовы займеннік. Дзіця скажа аб сабе не “я”, а “Каця хоча спаць”.

У імёнах і прозвішчах, што ўзніклі з былых агульных назоўнікаў “закансервалася” значная частка слоў нашай мовы, якая актыўна ўжывалася ў мінулым. З погляду гісторыі антрапанімія дае матэрыял для больш глыбокага вывучэння гістарычнага слоўніка, моўных сувязей, з’яўляецца захавальніцай культурнай спадчыны пэўнага рэгіёну.

Адна з прычын узнікнення прозвішчаў – недастатковая колькасць імёнаў. Акадэмік Мікалай Бірыла прасачыў, як складвалася сучасная сістэма беларускіх прозвішчаў, як выяўляліся яе спецыфіка і тыповыя адметныя асаблівасці. Лічыцца, што шматлікія прозвішчы ўтварыліся шляхам пераасэнсавання былых назваў-характарыстык асоб па тых ці іншых адзнаках, ці мянушак, якія пазней страцілі сваю матывіроўку: *Капля, Квач, Лаза, Шуба, Горб, Зубец, Заяц, Голуб, Сарока*. 40% прозвішчаў утвораны ў выніку пераходу агульных назоўнікаў ва ўласныя: *грыб, баран, крук, ясень*.

У вёсцы Здзітава Бярозаўскага раёна амаль да канца XX ст. існавала 40 прозвішчаў, сярод якіх самымі пашыранымі былі Васілеўскі, Жуковіч, Казека, Мартысевіч, Сычык і Чайчыц. Так як вяскоўцаў з адным і тым жа прозвішчам было шмат, то яно не зводзілася, нават калі ў сям’і былі адны дзяўчаты. Спаконвеку здзітаўцы заключалі шлюбы ў асноўным з аднавяскоўцамі, калі ж нявесты былі не здзітаўчанкі, то яны бралі прозвішча мужа. Дзяўчаты, выходзячы замуж за хлопца з іншай вёскай, ішлі жыць да мужа, у прымы ніхто не ішоў. У 60–80-ыя гады моладзь выязджала з вёскі ў горад: там жаніліся, выходзілі замуж і заставаліся жыць. Таму антрапанімікон вёскі Здзітава практычна быў нязменным на працягу доўгага часу. Напрыканцы XX ст. у цэнтры вёсцы распачынаецца будаўніцтва жылля для моладзі. У Здзітаве паяўляецца многа маладых сем’яў, а значыць і новых прозвішчаў. На сённяшні дзень налічваецца 56 новых прозвішчаў, што амаль на палову больш за традыцыйныя мясцовыя. Сёння іменаслоў складаецца з 96 прозвішчаў.

Большасць прозвішчаў карэнных жыхароў вёскі Здзітава ўзнікала ад кананічнага (праваслаўнага) імені:

Васілеўскі – Васіль ‘*царскі, царственны, каралеўскі*’, магчыма, *Вашкевіч* таксама паходзіць ад варыянту імені *Васіль – Васко, Васько* (з чаргаваннем с//ш). Данілковіч – Даніла ‘*Божы*’, ‘*мой суддзя – Бог*’. Кузьміч –

Кузьма *'космас, парадак, светабудова', 'упрыгожанне', 'добранамераны, сціплы, сумленны'*. Мартысевіч – Мартын *'ад Марса, бога вайны'*. Міхайлоўскі, Міхнюк – Міхайла *'хто, як Бог', 'роўны Богу'*. Піліпчук – Піліп *'які любіць коней і конную язду'*. Сымонка – Сымон *'Бог чуе, Бог выслухаў'*. Юрскі – Юрый *'земляроб'*. Дзямідаў – Дзямід *'каму апякае Бог', 'божы', 'слаўны', 'вялікі' і 'клапачыся', 'апякую'*. Дзянісік – Дзяніс *'ад Дзіяніса, Бога вінаробства, паэзіі, натхнення, гульняў', 'які належыць Дзіянісу'*. Ігнатчык, Ігнацюк – Ігнат *'вогненны, агняны, агністы', 'невядомы, незнаёмы'*. Левончук – Лявон *'ад Лео – леў'*. Амеляновіч – Амяллян *'хітры', 'ліслівы', 'хлуслівы', 'прываблівы'*. Сцяпанаў – Сцяпан *'вянец, карона'*. Фралоў – Хрол *'квітнеючы'*. Калінкевіч – Каліна *'вельмі прыгожы, цудоўны, пераможца'*. Кулінка – Куліна *'арліна', ад арол.* Курыловіч – Курыла (Кірыла) *'загаднік, хто загадвае загадку, уладар'*. Луцэвіч – Луцэся, Лукір'я *'салодкая', 'прыемная', 'любая', 'добрая'*. Малышчыц – Малах, Малаш *'насланец мой', 'насланец Божы'*. Мялешка – Мялецій, Мялешка *'смутак', 'турбота', 'старанне', 'журботны, турботны, дбайны'*, верагодна ад гэтага ж імені паходзіць і прозвішча Мелех. Антанойская – Антон *'супор', 'супроць змагаецца', 'пераўзыходзячы'*. Міхнюк – Міхей (Міхно, Міхук) *'хто, як Бог'*. Русаковіч – Русік (Рустым, Русак) *'селянін', 'сельскі'*. Саўчук, Савіцкі – Саўка (Сава) *'віно', 'праца, няволя, змена'*.

Невялікая колькасць прозвішчаў – гэта тыя, што з'явіліся ў вёсцы напрыканцы ХХ ст. – утварылася ад каталіцкага імені: Яровіч – Яром *'Бог падымае, узвышае'*. Шымчук – Шымон (Szymbek, Szymbus) *'Бог выслухаў'*. Мацяш – Матэвуш (Мацяш) *'дар Ягве (Бога)'*. Касевіч, Касілка, Касмін – Касьян *'чалавек, належачы да Кассюса, або да роду рымскага Кассія, або ад этр. 'бедны'*. Гавенчык – Гаваіль *'прышэлец, чужы', 'чалавек, які паходзіць з Галіі, галіец'*.

Пэўная частка прозвішчаў утварылася ад дахрысціянскіх імён-мянушак. Большасць такіх прозвішчаў-мянушак звязана з вонкавымі прыкметамі, з характарыстыкай звычай, схільнасцей, агульнага стану чалавека: Бруйла, Буранка, Бура, Вераціла, Вярышка, Гладкоўскі, Глазоўскі, Зубрыцкі, Круковіч, Куцак, Лютыч, Малаева, Сіняк, Хлябец, Чапайла, Чарняўскі, Талкацэвіч. За мянушку былі ўзяты назвы свойскіх і дзікіх жывёл, птушак, рыб, раслін і іх частак: Жуковіч, Кабылкін, Казека, Лосіч, Ментуз, Сініца, Чайчыц, Чарвякоўскі, Шчурко, Катышкоў, Каштэльян.

Адзначаецца ўсяго два прозвішчы, утвораныя ад назваў людзей па прафесіі: Кавалевіч, Кузняцоў. Адно прозвішча паходзіць ад паселішча, дзе нарадзіўся: Кабрынец. Назва этнічнай групы легла ў аснову прозвішча Крывіцкі (ад крывічы). Прозвішча Глінскі суадносіцца з агульным назоўнікам 'гліна'.

Да прозвішчаў з невыразнай матывацыяй адносяцца: Ажажа, Дайнеко, Ізбіцкі, Ківатыцкі, Лызо, Мішчанка, Машчук, Пліс, Прыбытка, Пракурат, Пукала, Раік, Ротар, Цямчык, Хакімава, Чалей, Чаховіч, Шытаў, Шындыч, Шустаў, Шукіс. У асноўным гэта прозвішчы, якія паявіліся ў вёсцы ў канцы ХХ стагоддзя.

Літаратура:

1. Яшкін, І.Я. Слоўнік беларускіх імёнаў / І.Я. Яшкін. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – 136 с.

II. У спадчыну ад мінулых пакаленняў нам дасталася велізарная колькасць назваў населеных пунктаў, рэк, азёраў, балот, палёў і сенажацяў, урочышчаў і іншых геаграфічных аб'ектаў. Самыя старажытныя вёска Бярозаўшчыны – Здзітава. У Іпацьеўскім летапісе ўспамінаецца аб ім пад 1252 годам (аднак, першы раз засведчаны запіс пад 1005 годам ва “Устаўной грамаце аб заснаванні Тураўскай епіскапіі”). Паводле археалагічных дадзеных, горад Здзітаў існаваў у XI–XIII стст. Ён уваходзіў у спіс 35 гарадоў рускіх зямель, што існавалі на тэрыторыі сучаснай Беларусі да 1300 года.

На думку Ф.Д. Клімчука, назва горада паходзіць, хутчэй за ўсё, ад слова “зодчы” (будаўнік), у мове ванаў “задзі” – будаваць. Адсюль Здзітаў – “будоўля”. У мове ванаў “Зьд” значыць “каменная сцяна”. Можа, горад быў абнесены каменнай сцяной. Звяртае ўвагу, што вельмі падобная назва была тады ў сучаснага горада Дзятлава (Гродзенская вобласць) – Дзятцел. Прасочваецца сувязь і з назвамі возера Джыдзінне, што за сямнаццаць кіламетраў ад Здзітава, і рэчкі Дзітва, што ў Лідскім раёне (Гродзенская вобласць). Па згаданых аб'ектах праходзілі старажытныя шляхі з Дняпроўскага басейна ў Балтыйскі: Днепр – Прыпяць – Ясельда – Нараў – Вісла і Днепр – Прыпяць – Ясельда – Драгабуж – возера Чорнае – Жыгулянка – Бужанка – Зельвянка – Нёман (выкарыстоўваліся ў час неаліту ў 4–3 тыс. г. да н.э.). А яшчэ тут праходзіў старадаўні гасцінец “дорога великая Березинская и Здитовская, которая идетъ зъ Волони до Вильна” (такая назва дадзена ў кнізе “Ревизия пуць и переходовъ звериныхъ”). Гасцінец праходзіў праз Здзітава – Пескі – Дзяды – Косава – Слонім і далей на Вільню.

На даразе ў ваколіцах Здзітава было многа гацяў і масткоў. Назвы большасці з іх захоўваюцца ў людскай памяці да нашых дзён. Хаця самі масткі даўно ўжо зніклі, ды і дарога страціла сваё дзяржаўнае значэнне ў 70-ыя гады XX ст., калі была пабудавана новая асфальтаваная дарога. Не ўсюды яна супадае са старой: дарогу спрамілі, зрабілі больш кароткай.

С. Амяльчук выказаў меркаванне, што назва вёскі Здзітава паходзіць ад р.Дзітва. калі жыхароў вёскі пыталіся адкуль яны, тыя адказвалі – з Дзітвы, адсюль і назва – Здзітава.

Старажытны горад Здзітаў знаходзіўся на поўначы сучаснага Драгічынскага раёна, на беразе Ясельды, бліз сучаснай вёскі Старамлыны. Прыкладна ў пачатку XIV ст Здзітаў увайшоў у склад Вялікага Княства Літоўскага. Недзе ў гэты перыяд горад спыніў сваё існаванне, але ўзніклі два новыя населеныя пункты з назвай Здзітаў. Першы з іх – за сем кіламетраў ад старажытнага горада на рацэ Драгабуж. Другі – вёска Здзітава Углянскага сельсавета, якая знаходзіцца за 22 кіламетры ад горада Здзітаў. Відаць, у выніку ваенных дзеянняў кіеўскіх князёў супраць яцвягаў горад быў разбураны, а жыхары перасяліліся ў іншыя мясцовасці.

Адна вёска, а колькі найменняў-мікратапонімаў дзеліць ці, наадварот, “аб’ядноўвае” яе. Якая багатая і гаваркая карта атрымліваецца:

урочышчы, хутары: *Чырэмушнэ, Ёсорокі, Углы, Ямы, Кошыль, Дубкі, Гóрбув, Кáвыч, Чырыдын, Двóрышча, Пы́жын, Козлы́вка, Рычы́ца, Дéдовэ, Місы́доровышчы, Плашч, О́струв, О́нанім, Княжнáя, Хвуйка, О́стэныца, Нíжув, Горáва, Быры́стовэц, Ю́шув, Свары́чув, Грэ́цкэ, Гáткі, Крыва́нь, Мо́шчын, Борсу́кі;*

груды, палі: *Чóрны Луг, Кала́шкув, Ботв́інка, Чóртув Круг, Жў́ків, О́наткув, Люд́ымув, Борсу́кі, Дя́ковэ, Гра́дка, О́стры́вкі, Язв́інкы, Козлы́ўка, Заро́сля, Ма́кув, Шэ́шнюв, Колóдэзь, Мы́няжын, Пло́шча, Глады́шышын Груд, Мы́нятын, Мы́нка, Ку́лышын Грудóк, Садо́к, Горáвске, Капу́сныца, Марты́новка, Глы́нышча, Зо́сінэ, Гу́мнышча, Шы́шов О́струв;*

балоты, лугі: *Шчо́луб, Ту́рковэ, Зылéнэ, Бырэ́ське, Зако́зын, Клын, Зашэ́шнюв, Шы́шув О́струв, Ло́зы, Парк, Дубовэ́ц, Прóстыца, Ку́бзы, Чáлі, Бура́тын, Чóрны Луг, Свынэ́ц, Дéдовэ, Плашч, Кала́шкув, Дя́ковэ, Мо́шчын, Пу́гавкув, Пу́жныкув;*

гаці, брады: *Чóрто́ва Грэ́бля, Заволо́кы, Вжар, Ма́ркув Груд, Кала́чыкуў, Бубро́выны, Ма́ков, Гры́шын Луг, Мари́цків Бруд;*

лясы і яго часткі, груды: *Ны́вышчы, Сокі́рнэ, Лысы́чанка, Дóвге По́лэ, Рычн́ыі, Пэ́ршы З’езд, за Ці́мінто́вым Мо́стом, Прў́сова Горá, Быры́стовэц, Кры́вы Груд, Кічнáя, Лысы́чанка, Ру́лёва Горá, Ботв́інка, Чáлі, Старэ́ц, Балычо́ва Горá;*

Масткі па старому гасцінцу ад вёскі Старамлыны да Здзітава мелі назвы: *Дру́гі Старомлы́нскі, на Ясо́льды, Ша́почкін, Пу́нькув, Ці́мінто́вы, Во́вчы, Плашч, Язв́ынскі, Я́мскі, Гу́мнышчынскі, Валéтув, Чылі́ів, Стіпа́нічув, на Га́ті.* Большасць назваў масткоў аданамастычнага паходжання: ад назвы вёскі (*Старомлы́нскі*), рэчкі (*на Ясо́льды*), хутара (*Плашч, Я́мскі*), броду (*Во́вчы*), поля (*Язв́ынскі*), мянушкі (*Ша́почкін, Пу́нькув, Валéтув, Чылі́ів, Стіпа́нічув*). Назва *Ці́мінто́вы* паходзіць ад матэрыялу (цэменту), з якога зроблены масток. *Гу́мнышчынскі* масток знаходзіўся за гумнамі. Там, дзе дарогу часта перамывала і яе даводзілася гаціць, масток назвалі *Гать*. Другаснымі па паходжанні з’яўляюцца назвы, якія суадносяцца з мянушкамі гаспадароў, якія жывуць насупроць масткоў: здзітаўцамі забыліся старыя назвы масткоў, якія ўжываліся тады, калі дарога мела гаспадарчае значэнне, і яны далі больш сучасныя і зразумелыя ім арыенціры-назвы масткоў.

Многае маглі б расказаць аб колішнім насельніцтве гэтыя народныя назвы, бо ўсе яны ўзніклі невыпадкова. Сам народ ніколі не даваў найменняў, якія ў чымсьці не адпавядалі б ісціне.

III. Асабліва старажытныя сярод тапонімаў гідронімы – назвы рэк, азёраў. У ваколіцах Здзітава – гэта рэкі Ясельда, Жыгулянка, Дарагабуж; азёры Белае, Чорнае і Спораўскае.

Спораўскае возера, Спораўскія балоты, вёска Спорава... На картах XVI – XVII стст. возера Спораўскае называлі Салман (1540 г.), Салмація, Салмаціка (1606 г.). У паведамленнях вядомага візантыйскага гісторыка

VI стагоддзя Пракопія Кесарыйскага ёсць сцвярджэнне, нібыта некалі плямёны склавенаў і антаў (славян) называлі “спорамі” (рассеянымі), відаць, з-за таго, што жылі “спорадзен” – рассеяна, асобнымі пасёлкамі. На поўначы Заходняга Палесся гэтыя былі крайнія славянскія аб’екты, а далей знаходзіліся балты. (Па Ясельдзе археолагі і лінгвісты (Ю.У. Кухарэнка, М.І.Талстой, В.У.Мартынаў, Ф.Д. Клімчук і інш.) праводзяць старажытную этнічную мяжу паміж славянамі і балтамі). Аднак на Беларусі (пераважна на Віцебшчыне) ёсць шэраг гідронімаў з асновай спор-: азёры Споры, Споркі, рэкі Спорыца, Спорня. Ва ўсіх выпадках назіраецца сутыкненне двух водаў: рачной і азёрнай. Э.М. Мурзаеў тлумачыць спалучэнне спорная (спорая) вада як ‘запруджаная вада, сутыкненне двух патокаў’ [2, с. 518]. Тады Споравы азначае запруджаную ваду, сутыкненне дзвюх водаў. В.А. Жучкевіч этымалогію назвы звязвае са ‘спорная зямля’, ‘зямля няяснай прыналежнасці’, ад старажытнарускай асновы спорь ‘спрэчка’ [1, с. 358].

Рака Ясельда (варыянты Ясольда, Ясолка, Яцельда, Ясіолда). Хутчэй за ўсё гэта кантамінаваная, “гібрыдная” славяна-яцвяжская назва: бо тут славянскі карань *jasl і яцвяжскі фармант *da. На Піншчыне існуе мясцовая назва ракі – Ясэлька “рака асаў”, багоў, якім пакланяліся індаеўрапейцы яшчэ ў часы свайго першага пранікнення да Балтыі. Параўнаем, у індаеўрапейцаў рака – “альда”, а ў балтаў човен – “алдзія”. Культ асаў захоўвалі готы і ірландцы, таму, разглядаючы фармант “да”, нельга прыпісваць назву толькі да яцвяжскай. У аснове назвы можа быць і славянскае слова яслі – кармушка для свойскай жывёлы, у якую, як у драбінкі, закладваюць сена.

У назве ракі Дарагабуж (прыток Ясельды) таксама знаходзяць як славянскую, так і балтыйскую аснову. У.М. Тапароў і А.М. Трубачоў мяркуюць, што гэтая назва з’яўляецца вытворнай на *ja ад славянскай формы *Дорогобудь, Dorogobud. У кельтаў слова “драгон” – кола, адсюль колавая павозка – “дрогі”, а шлях для яе – дарога, або дрога. Г.М. Пыж’янава звязвае назву са словамі дарога і буса ‘выдзеўбаная лодка, човен’. Семантыка назвы – дарога для бусы ‘дарога для чоўна’ [3, с. 10].

Рака Жыгулянка – прыток Дарагабужы. Ф.Д. Клімчук параўноўвае з беларускім дыялектным словам “жыгала” – металічны прут для прапякання дзірак; старарускае “жигало, жегало” – кадыльница. Назва, відаць, праславянскае ўтварэнне ад *zigati, *zegati, зыходнае значэнне якога ‘апальваць, апякаць’. З другога боку – літоўскае “zigis” – лугавы ручай. В.А. Жучкевіч супастаўляе назву жыгулянка з літоўскімі словамі zugis – ‘паход’, zugiuti – ‘ісці, рухацца’. Гідронімы з кампанентамі zag, zaug, zioг-распаўсюджаны ў Літве. Існуюць беларускія рэгіянальныя словы жыга, жыгун ‘вёрткі, спрытны’; жыгун ‘той, які рухавы, спрытны, шпаркі, хуткі’; ‘той, хто свавольчы; гарэзуе, упарціцца, неслух’ У гаворках Бярозаўскага раёна лексема жыгун мае значэнне ‘непаседа’, ‘той, хто непаседлівы’ [4, с. 205. 334. 345, 353]. Магчыма, у выніку метафарызацыі характар цячэння вады ў рацэ, а потым і сама рака атрымалі назву Жыгулянка.

1. Жучкевич, В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В.А. Жучкевич. – Минск : Издательство БГУ В.И. Ленина, 1974. – 448 с.
2. Мурзаева, Э.М. Словарь народных географических терминов / Э.М. Мурзаева. – Минск : Мысль, 1984. – 653 с.
3. Пад небам бацькаўшчыны: слоўнік тапонімаў Бярозаўшчыны / рэд.: Г.М. Пыж’янава. – Брэст : Брэсцкі АВМЦ ПА, 2007. – 24 с.
4. Чалавек: тэмац. слоўн. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; склад. Дз Астрэйка [і інш.]; навук. рэд. Л.П Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мінск : Бел. навука, 2006. – 573 с.